

- ¹¹ Вечерський В.В. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. – К., 2003. – 560 с.: іл. – С. 88.
- ¹² Горбик В.О. Багатотомний «Звід пам'яток історії та культури України» – наукова база складання Державного реєстру нерухомих об'єктів історико-культурної спадщини // Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. Наук. вид. – К., 2007. – С. 98.
- ¹³ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: Ил. справ.-каталог. В 4-х томах. – К., 1983–1986.
- ¹⁴ Асеев Ю.С. Памятники архитектуры, их охрана и реставрация // Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – К., 1983. – С. 10.
- ¹⁵ Пам'ятки архітектури та містобудування України. Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. – К., 2000. – С. 4.
- ¹⁶ Там само. – С. 289.
- ¹⁷ Правова охорона культурної спадщини. Зб. док. – К., 2006. – С. 132–133.
- ¹⁸ Методические указания по подготовке материалов Свода памятников истории и культуры народов СССР. – Москва, 1986. – С. 7–29, 44.
- ¹⁹ Бондаренко Р.І. Вулиця як комплексна історико-архітектурна пам'ятка // Матеріали до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР по Українській РСР. – Вип.1. – К., 1984. – С. 116–118.
- ²⁰ Звід пам'яток історії та культури України: Енцикл. вид.: У 28 т. Київ: Енцикл. вид. – Кн. 1. – Ч. 1 – К., 1999.
- ²¹ Там само. – С. 276 – 281.
- ²² Ясевич В.Е. Архитектура Украины на рубеже XIX – XX веков. Монография. – К., 1988. – С. 92–94.

This article contains definitions of terms «monument», «Urban monument», «traditional nature of the environment». A classification of architectural and urban planning in the context of valuable objects of history and culture under the Law of Ukraine «On protection of cultural heritage». Ostensibly the idea about the importance of « reconstruction monuments and culture of Ukraine» in the formation of the registry immovable monuments of Ukraine. At the same time highlights the complex nature of sites of architectural and urban heritage, because they can combine archaeological, historical, technical and artistic values, which are national cultural heritage.

І.І.Поїздник*

ІСТОРІОГРАФІЯ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ТА РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКОВ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано основні тенденції української та польської історіографії етноконфесійних відносин у роки Другої світової війни на прикладі взаємин греко-католицької та римо-католицької церков.

Для українців і поляків у сприйнятті свого народу, а також власної національної належності релігія завжди відігравала й на сьогодні відіграє значну роль. Таке поєднання різко ускладнюється в умовах існування «спільної батьківщини», наявність якої передбачає взаємозв'язок релігійного та етнічного не лише в національній (поляк – католик, українець – греко-католик або православний), але й міжнаціональній площині (католики – українці, греко-католики або православні – поляки). «Порубіжжя культур» спонукало обидва наро-

* Поїздник Інна Іванівна – канд. іст. наук, наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.

ди до постійного пошуку оптимальної моделі співіснування. Особливої актуальності та гостроти ці намагання набували в переломні історичні моменти, зокрема в роки Другої світової війни. Глибину залягання у свідомості та історичній пам'яті етноконфесійних відносин воєнної доби, а також рівень їх сприйняття на певному етапі суспільного розвитку досить чітко відображає аналіз української та польської історіографії взаємин греко-католицької (ГКЦ) та римо-католицької (РКЦ) церков періоду Другої світової війни.

Сприйняття, а, відтак, і рівень дослідження цієї проблеми за останні 60 років суттєво змінилися. «Большая советская энциклопедия» сталінських часів діяльністю католицької церкви в роки війни ілюструє поняття «колабораціонізм»¹. Це базове твердження стало аксіоматичним при підготовці радянськими істориками публікацій на релігійну тематику. Ідентична модель державного управління комуністичної влади в ПНР та СРСР знайшла своє відображення в історіографії обох країн. На Заході, завдяки відсутності ідеологічного тиску, амплітуда підходів до проблеми значно більша. Діаспорні науковці, перебуваючи в умовах демократичного суспільства, не лише вільно висловлювали своє бачення питання, а й зібрали багато матеріалів з історії ГКЦ та РКЦ, у тому числі від живих свідків подій, яким вдалося виїхати з УРСР чи ПНР. Сучасна українська та польська історіографія є своєрідною трансформацією двох вище окреслених напрямів, що спонукає до окремого її розгляду.

Аналіз праць радянських істориків та істориків комуністичної Польщі дозволяє виокремити декілька спільних ідеологічних штампів, які пропагувалися владою та становили основу історіографії з даної проблематики у СРСР та ПНР. Перший із них передбачав ототожнення діяльності ГКЦ та українського підпілля: греко-католицька верхівка та рядове духовництво як духовні наставники ОУН нібито тісно співпрацювали з нацистським окупаційним режимом. Таке твердження чітко відображає тогочасну ідеологічну установку: українські націоналісти та німецькі окупанти – однаково ворожі сили для українського та польського народів. РКЦ, як основне знаряддя запровадження «антинародної політики» апостольської столиці, також була звинувачена у колабораціонізмі в роки війни. Водночас постійно підкреслювався «фашистський характер» Ватикану, який координував і фінансував «зрадницьку діяльність» греко- та римо-католицького духовництва.

Роль «транслятора» цих ідей покладалась на пресу. Ставка робилась на загальнодоступність матеріалів, простоту викладу, наближеність до читача шляхом інтерв'ю, відкритих листів, анкетування. Однак «антикатолицька» тематика на шпальтах української та польської періодики значно різнилася. Запал радянських істориків насамперед зосереджувався на обґрунтуванні необхідності Львівського собору, а після 1946 р. – на виправданні його рішень. За підрахунками М.Гайковського, у центральних каталогах Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В.Стефаника та наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І.Франка значиться понад 70 назв літератури такого штибу загальним накладом близько 2,5 млн примірників². Центральна ідея публікацій – ГКЦ активно співпрацювала з німецькими окупантами. У польській пресі діяльність греко-католицького духовництва в роки німецької окупації аналізувалась переважно у матеріалах, спрямованих проти українського підпілля. Водночас основна увага польського читача, про що свідчить розміщення на перших шпальтах та значний обсяг подібних статей, спрямовувалась на «правильне» трактування судових процесів над римо-католицькими священиками за звинуваченнями у співпраці з «бандами Армії крайової» та «шпигунстві

на користь Ватикану». Ці публікації, які «викривали справжнє обличчя духівництва», найчастіше подавалися у формі памфлетів та супроводжувалися відповідними карикатурами³.

Наступним кроком радянської влади стало підведення під емоційну «анти-католицьку» публіцистику повоєнних років наукового підґрунтя. Із кінця 1950-х і до початку 1980-х рр. було захищено цілу низку дисертаційних робіт, опубліковано величезну кількість «наукових» статей та монографій, автори яких, спираючись на деякі зарубіжні публікації, окремі архівні матеріали та свідчення «очевидців», намагалися довести взаємозв'язок українського підпілля та ГКЦ, «антинародну діяльність» греко- та римо-католицького духівництва⁴. Дослідження офіційного впливу на рівень цих публікацій не потребує глибокого історіографічного аналізу: найбільшим накладом побачили світ праці полковників КДБ С.Даниленка⁵ та К.Гальського, відомого під псевдонімом «К.Дмитрук»⁶, а також колишнього члена Надзвичайної комісії з розслідування злочинів гітлерівців В.Беляєва⁷. Саме вони «нагородили» греко-католицьке духівництво відомими й на сьогодні широкому загалу ярликами: «фарисеї», «оунівські яничари» та «бандити у сутанах».

На теренах комуністичної Польщі у 1980-х рр. лідером із написання праць з історії ГКЦ зокрема та українсько-польських відносин узагалі став Е.Прус, на творчість якого значний вплив справило знайомство з В.Беляєвим⁸. Свідченням цього є запозичення деяких уривків із книг радянського автора та подібність стилю. Публіцистика Е.Пруса швидко знайшла своїх прихильників у ПНР. Згідно з твердженням краківського дослідника А.Земби, в основі тогочасної популярності його праць лежав так званий «синдром кресів»⁹. Туга й біль польських переселенців із колишніх східних земель II Речіпосполитої за втраченою батьківщиною стала підґрунтям більшості звинувачень на адресу українців, які, на думку «кресових» поляків, були основними винуватцями їх вимушеного виїзду до Польщі. Головним елементом такої інтерпретації подій стала негативна оцінка діяльності греко-католицького духівництва. Численні докази знаходимо в опублікованих у повоєнний час спогадах поляків зі «східних кресів», де діяльність ГКЦ у роки війни подається як «основна причина братовбивчих починань у Східній Галичині»¹⁰. Е.Прус збагатив ці спогади деякими історичними «фактами» з радянської історіографії. Він знайшов серед колишніх польських переселенців гарячих прихильників своєї творчості, оскільки підтверджував їхнє бачення минулих подій в очах суспільства. Праці Е.Пруса повністю відповідали потребам комуністичної пропаганди, тому пильно охоронялися державою від критики як у Польщі, так і за її межами, а також відіграли значну роль у процесі формування численних стереотипів у польській історичній свідомості.

Особливого звучання в ПНР набуло також питання «антипольської» діяльності Ватикану під час Другої світової війни. Комуністична влада зосереджувала максимальні зусилля на підриві авторитету РКЦ та апостольської столиці серед населення. Однак, щоб не викликати відкритого протесту духівництва та вірних, у публікаціях істориків ПНР антикатолицького характеру відсутні прямі звинувачення на адресу польського єпископату. Основний шквал негативних емоцій був зосереджений на політиці Ватикану у воєнні роки, яка мала, за визначенням подібних праць, «профашистську орієнтацію та антипольський характер». Головним аргументом на користь цього твердження подавалася відсутність будь-яких протестів апостольської столиці супроти загарбання Польщі в 1939 р. та німецької окупаційної політики, відкритих листів на захист свого духівництва і вірних¹¹. Остаточний розрив польського єпископату з Ватиканом спростив би здійснення контролю за РКЦ у Польщі та значно підірвав би позицію апостольської столиці у світі. В умовах недоступності архівних документів та постійної фільтрації інформації, що надходила із Заходу, перевірка

цих тез довгий час була неможлива. Вплив таких публікацій, хоча і незначною мірою, спостерігається навіть у загальних працях з історії РКЦ в роки окупації за авторством представників польського духовництва¹². Дискусії навколо цього питання серед польських науковців тривають і досі.

Спільною ознакою публікацій радянських істориків та істориків ПНР було те, що автори подавали події під певним кутом зору, епатуючи читача і закріплюючи у його свідомості стереотип негативного ставлення до діяльності ГКЦ та РКЦ у 1939–1946 рр. Фальсифікація історії поляків у Західній Україні та історії української спільноти в комуністичній Польщі уберігали владу обох країн від додаткових національних проблем. «Антикатолицькі» праці радянських часів здебільшого є історико-публіцистичними нарисами, в яких переважає заідеологізована інтерпретація фактів. Однак вони доволі точно відображають відповідний рівень сприйняття цієї проблеми в тогочасному українському та польському суспільствах.

Опонентами офіційної історіографії СРСР та ПНР виступили українські та польські наукові центри за кордоном. Основні сили українських і польських науковців у діаспорі були зосереджені на спростування інформації, пропагованої у СРСР та ПНР, що і визначило коло наукових зацікавлень дослідників.

Історики з середовища української діаспори намагалися подолати радянські кліше про колабораціонізм ГКЦ в роки війни й об'єктивно висвітлити релігійну політику радянської влади, використовуючи документи ватиканських архівів та українського підпілля, спогади сучасників подій¹³. Авторами значної кількості публікацій з історії ГКЦ були греко-католицькі священники І.Гриньох, М.Гринчишин, І.Назарко, А.Пекар, М.Соловій та ін.¹⁴ Хоча більшість дослідників із церковного середовища особисто пережили події, які вони описували, або були знайомі з особами, про яких ішлося у працях, вони намагалися для більшої переконливості підтверджувати свої слова доступними в діаспорі документами. Проте вибіркового характеру джерел та належності авторів до церкви не завжди дозволяли об'єктивно висвітлити обрану тематику. Подібні праці регулярно друкувалися в еміграційних часописах («Світло», «Сучасність», «Християнський голос», «The Ukrainian Quarterly», «Byzantine Catholic World», «Bulletin Franco-Ukrainien» та ін.), виходили окремими виданнями. Центральне місце у цих публікаціях займала ГКЦ та її націєтворча діяльність, водночас моменти, які відображали міжцерковні відносини воєнної доби, використовувалися лише як ілюстрація обраної теми. Саме в об'єктах дослідження полягала головна відмінність української і польської історіографії в діаспорі. Основна увага польської сторони зосереджувалася на історії українсько-польських стосунків, у контексті аналізу яких здійснювалися спроби встановити роль та значення релігійного фактора під час загострення чи пом'якшення етноконфесійного конфлікту.

Така різниця у підходах знайшла відображення при висвітленні низки проблем. Серед них найгострішим було питання про взаємовідносини між ГКЦ та українським національним рухом. Переважна більшість праць українських дослідників за кордоном не залишала сумніву у читача про тотожність позиції ГКЦ та українського підпілля. Питання розглядалося як очевидне. Коли в радянській історіографії це явище змальовувалося лише у негативних барвах, то в діаспорі українські автори, виходячи з власних політичних переконань, намагалися надати такий «радянській аксіомі» лише позитивного характеру: наголошувалося на особливій ролі ГКЦ у процесі формування української національної свідомості, підтримці церковними ієрархами будь-яких починань українського національного руху, спрямованості діяльності як ГКЦ, так і українського підпілля на користь свого народу в ім'я майбутньої самостійної України. Парадоксально, але такий підхід також відповідав позиції ендецького крила польської еміграції. Однак його представники удавану тотожність цих двох сил вико-

ристовували як основний доказ для звинувачення ГКЦ у підтримці «антидержавних», «сепаратистських проявів» на території II Речіпосполитої та причетності церковного керівництва до організації, а рядового греко-католицького духовництва – до здійснення антипольських акцій¹⁵.

Наукові центри за кордоном різнилися за своєю політичною орієнтацією, що накладало відбиток і на їх наукову діяльність. Позицію ліберальних кіл польської інтелігенції представлено, насамперед, у публікаціях паризького політико-культурологічного часопису «Культура» (головний редактор Є.Гедройць). Від початку свого існування видання активно виявляло своє зацікавлення українсько-польським питанням. Уже перші статті на його шпальтах засвідчили, що видавці підтримували та пропагували ідею українсько-польського порозуміння. Є.Гедройць та деякі співробітники «Культури» напередодні Другої світової війни належали до середовища польських неоконсерваторів, критиків національної політики II Речіпосполитої.

Серед основних елементів українознавчої публіцистики «Культури» важливе місце посідали дослідження діяльності ГКЦ на східних теренах польської держави у кордонах 1939 р. та роль митрополита А.Шептицького у суспільно-політичному, національному та релігійному житті українсько-польського порубіжжя. У 1948 р. В.Жилінський спробував проаналізувати деякі найбільш суперечливі аспекти діяльності митрополита ГКЦ. Підкреслюючи заслуги А.Шептицького перед католицькою церквою й українським народом, дослідник критикував нереальність деяких унійних ініціатив митрополита. На думку В.Жилінського, подібні плани предстоятеля греко-католицької церкви спиралися лише на «швидкоплинні політичні обставини», такі, як воєнні успіхи нацистської Німеччини в 1941–1942 рр.¹⁶

Аналізуючи українсько-польські стосунки першої половини ХХ ст., до статті А.Шептицького також звертався В.Збишевський. Дослідник наголошував на величч та святості митрополита ГКЦ. Хоч і приписуючи йому прихильність до націоналізму, відразу додавав: «Як український патріот, він заслуговує на повагу ... кожен має право бути патріотом, яким захоче ... у кожному разі він завжди діяв згідно зі своїм сумлінням»¹⁷. Початок дискусії навколо українсько-польських відносин поклали стаття Є.Лободовського «Супроти примар минулого»¹⁸ та відкритий лист ксьондза Й.Маєвського («Поляки люблять домагатися справедливості і знають, чого вона варта, але коли нам самим доводиться відміряти справедливість для когось, то ми користуємося дуже скупими, і, хто знає, чи не геть фальшивими мірами...»¹⁹). Роздуми римо-католицького священика на шпальтах «Культури» викликали хвилю обурення в польському еміграційному середовищі.

Утім, подібні думки були досить рідкісними в польській екзильній публіцистиці. І все ж вони чітко відображали позицію «Культури» щодо національних питань. Варто наголосити, що підґрунтям такої оцінки діяльності ГКЦ та її митрополита на сторінках часопису стали не результати ґрунтовного джерелознавчого аналізу, а позитивне налаштування згуртованих довкола «Культури» діячів щодо «української справи». Курс на порозуміння, прагнення до українсько-польського діалогу викликали зацікавлення у середовищі української діаспори. До групи Є.Гедройця долучилися представники українських кіл за кордоном на чолі з Б.Осадчуком. «Розпочинаючи нашу працю, ми не зовсім орієнтувалися в тому, що являє собою українська еміграція на Заході, – зазначав свого часу Є.Гедройць, – і тут [Б.]Осадчук був дуже цінний для нас ... він, передусім, допоміг «Культурі» встановити контакти з провідними українськими діячами»²⁰. Завдяки Б.Осадчукові польський політико-культурологічний часопис у Парижі співпрацював із Б.Левицьким, І.Кошелівцем, І.Лисяком-Рудницьким, В.Витвицьким та іншими відомими українськими інтелектуалами. Така

позиція «Культури» також сприяла налагодженню відносин її видавців із греко-католицьким духівництвом у Ватикані.

Спільна діяльність представників прогресивних кіл української та польської діаспори у справі пошуку порозуміння стала початком українсько-польського діалогу не лише за кордоном, а й в Україні та Польщі. Крім того, ця співпраця започаткувала нові тенденції в дослідженні українсько-польських відносин, в основу яких було покладено спроби зрозуміти історичні традиції іншої сторони.

Проблема взаємин ГКЦ і РКЦ в роки Другої світової війни, незважаючи на низку позитивних змін в історичній науці після падіння комуністичного режиму, не знайшла належного відображення у сучасній історіографії та представлена здебільшого фрагментарно у працях, присвячених церковно-державним відносинам та українсько-польським стосункам. Причиною такого становища можна назвати надзвичайну заполітизованість у радянські часи теми українсько-польського конфлікту, діяльності АК, ОУН і УПА, політики влади супроти церковних організацій тощо. Унаслідок зміни режиму саме політична складова стала головним об'єктом більшості досліджень посткомуністичної історіографії.

Особливістю сучасної української історіографії церковної проблематики є те, що вона перше своє відображення отримала не у спеціалізованих, а у загальних працях з історії церкви²¹. У них уперше, щоправда, у досить стислій формі, відображались релігійно-церковні процеси, які відбувалися в різних конфесіях у межах сучасної України. Значно ширший аналіз основних віровизнань, які на сьогодні представлені в нашій державі, містить 10-томне видання «Історії релігії в Україні» – результат плідної праці відділу релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.Сковороди НАН України на чолі з А.Колодним²². Праця розрахована на широке коло читачів, де в доступній формі пояснюються спільні та відмінні риси тих чи інших конфесій, канонічні особливості різних віровизнань та висвітлюються найяскравіші моменти історії церкви. Четвертий том цього проекту повністю присвячено католицизму, він містить деяку інформацію про релігійну політику влади, церковно-адміністративний поділ українських земель, унійну діяльність та внутрішні суперечки у середовищі ГКЦ і РКЦ тощо. Хоча широкі хронологічні межі праці не дали авторам змоги більш глибоко дослідити окремі моменти, однак її релігієзнавчий характер дозволяє виділити низку особливостей етноконфесійних відносин на території України, зокрема тих, що стосуються канонічного права.

Наступним етапом у розвитку історії церкви був процес переходу від опрацювання загальних тем до більш вузьких сюжетів та перетворення їх на самостійні наукові напрями. Вагомі кроки на шляху подолання інформаційної обмеженості українського суспільства у питаннях, що стосуються діяльності католицьких конфесій у роки Другої світової війни, були здійснені авторами комплексних досліджень церковно-державних відносин 1940-х рр., які для ілюстрації урядової релігійної політики зазначеного періоду часто використовували приклади з історії ГКЦ та РКЦ²³. Водночас насиченість української історіографії публікаціями, присвяченими окремим релігійним конфесіям, і на сьогодні не є рівномірною. Серед конфесій, які відчували підвищений інтерес українських науковців, чільне місце посідає ГКЦ – насамперед, завдяки своєму нелегальному статусу в попередні роки та яскраво вираженому національному характеру. Перші такі дослідження ґрунтувалися переважно на діаспорних працях різного політичного забарвлення без їх відповідного аналізу, що не завжди давало можливість істориків критично висвітлити обрану тему²⁴. Однак саме вони сформували підґрунтя наступних наукових студій, в яких етноконфесійні трансформації у XX ст. стали окремим об'єктом вивчення²⁵, а майже кожна відома релігійна постать, здебільшого з греко-католицького кліру, отримала окрему всебічну характеристику²⁶.

Подібні тенденції можна простежити при аналізі сучасних досліджень проблеми ліквідації ГКЦ у 1946 р. Головною метою величезного масиву наукових і публіцистичних видань, які містять значний фактологічний матеріал про перебіг «об'єднавчої урядової акції», є намагання довести неправомірність та примусовість цього акту²⁷. Однак «розвінчальний» характер публікацій, їх зорієнтованість на політичну складову призвели до нівелювання позиції пересічного греко-католицького священика й вірного, та наводять читача на думку про її однозначність. Лише в останні роки з'явилися наукові розробки, які внаслідок застосування нових методик дозволили в більш ширшому ракурсі розглянути це питання. Свідченням цього є, наприклад, напрацювання співробітників Інституту історії церкви Українського католицького університету (Львів), які для вивчення минулого ГКЦ плідно використовують методи усної історії²⁸. Поєднання джерел різного походження дозволило довести неоднозначність ставлення греко-католицького духовництва й вірних до «об'єднавчої» акції та встановити причини, які вплинули на ухвалення того чи іншого рішення. Серед основних чинників впливу розглядається і позиція РКЦ.

Аналіз низки наукових праць підтверджує, що у сучасній українській історіографії переважає тенденція, пов'язана з вивченням історії церкви періоду Другої світової війни у площині взаємовідносин державних та церковних інституцій. При цьому часто залишається поза увагою головний їх елемент – віруюча людина, що робить такі дослідження вразливими до будь-яких зовнішніх впливів (політичних, конфесійних тощо).

Переважає більшість наукових праць з історії церкви, які були опубліковані в Польщі за останніх два десятиліття, присвячена аналізу становища релігійних інституцій в умовах комуністичного режиму. Однак, на відміну від подібних українських досліджень, основним об'єктом польських студій є РКЦ²⁹. До найвідоміших із них належать статті та монографії ксьондза Р.Дзвонковського³⁰, праці якого вигідно вирізняються на тлі інших досліджень такого характеру завдяки використанню автором численних документів не тільки з польських державних і церковних архівів, а й з архівів Ватикану, Франції, республік колишнього СРСР. Особливий інтерес для вивчення взаємин ГКЦ і РКЦ становлять статті Р.Дзвонковського з історії душпастирської діяльності римо-католицького духовництва у Центральній, Південній та Східній Україні під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки, які містять інформацію про позицію ієрархів обох церков щодо місіонерської праці на цих землях, а також складені науковцем біограми репресованих у 1939–1987 рр. римо-католицьких священиків³¹.

Варто зазначити, що авторами більшості публікацій, присвячених діяльності РКЦ на українсько-польському порубіжжі, є представники польського духовництва. На противагу світським дослідникам, ці історики мають низку переваг – вільний доступ до архівів католицької церкви, широкі контакти в церковних колах тощо. Польський єпископат усіляко підтримує такі дослідження, якщо вони не суперечать інтересам церкви та сприяють зміцненню її авторитету серед населення. Попри конфесійну заангажованість деяких узагальнень та висновків, саме такі праці відзначаються найбільшою інформативністю. Так, унікальні матеріали про контакти митрополита А.Шептицького з апостольською столицею упродовж Другої світової війни та роль польського духовництва у трансформації взаємовідносин керівництва ГКЦ та Ватикану містять публікації ксьондза Т.Сліви³². Ці дослідження ґрунтуються на документах ватиканських архівів, які хоча і були частково опубліковані в 11-томному виданні «Акти і документи апостольської столиці, що стосуються Другої світової війни»³³, однак і на сьогодні невідомі широкому колу читачів. Як українські, так і польські історики рідко звертаються до документів, виданих Ватиканом мовою оригіналу.

На початку 1990-х рр. Т.Сліва взяв участь у реалізації запропонованого З.Желінським проекту, який передбачав видання колективної монографії про релігійну ситуацію на порубіжних землях II Речіпосполитої під час Другої світової війни³⁴. Кожен розділ монографії, що побачила світ у 1992 р., відображає особливості релігійного життя різних церковно-адміністративних одиниць РКЦ у межах Львівської та Віленської римо-католицьких митрополій протягом 1939–1945 рр. Т.Сліва є автором розділу з історії Перемишльської єпархії. Здійснивши аналіз звітів римо-католицьких священиків про стан своїх парафій у період німецької окупації, історик намагався з'ясувати її наслідки у житті як церкви, так і вірних цієї церковно-адміністративної одиниці. Текст Т.Сліви переповнений різноманітними статистичними даними, широко цитуються церковні документи. Зовсім інший характер має розділ єпископа В.Урбана з історії Львівської архієпархії, основу якого становлять спогади самого автора та інших сучасників подій. Подана єпископом інформація проливає світло на окремі моменти етноконфесійних відносин воєнної доби, які не знайшли свого документального відображення: контакти між керівництвом ГКЦ та РКЦ щодо питань унійної праці на сході, ставлення римо-католицького кліру до ГКЦ, взаємодопомога духовництва різних конфесій та обрядів у роки війни тощо.

Накопичення емпіричного матеріалу впродовж десятків років дало можливість польським історикам деталізувати свої дослідження, здійснювати порівняння, зосередитись на знакових особах і процесах. Прикладом цього є 3-томне видання «Перемишльська єпархія в 1939–1945 рр.», де релігійна ситуація в регіоні аналізується на рівні деканату, а інколи й парафії, як із позиції духовництва, так і вірних³⁵. Крім того, у польській історіографії існують окремі дослідження діяльності майже кожного чернечого ордену у межах II Речіпосполитої в роки Другої світової війни³⁶. Значно спрощує роботу дослідника наявність великої кількості біографічних словників духовництва, репресованого радянською та німецькою окупаційною владою, статистичних і картографічних довідників з історії католицької церкви³⁷.

З утворенням незалежної України та декомунізацією Польщі історики обох держав звернулися до забороненої в минулому українсько-польської проблематики. Кінець 1990 – початок 2000-х рр. характеризувався справжнім «бумом» у висвітленні цієї теми. Як в Україні, так і в Польщі з'явилися друком сотні публікацій, присвячених українсько-польським взаєминам у ХХ ст., передусім проблемам конфліктних ситуацій. Зміна політичних обставин сприяла налагодженню діалогу між науковцями сусідніх країн, про що свідчать численні спільні семінари та конференції³⁸. У тривалих дискусіях, незважаючи на постійний тиск із боку громадськості (у Польщі – родини постраждалих і депортованих поляків; в Україні – учасники національно-визвольного руху), історикам удалося досягти порозуміння в багатьох суперечливих питаннях, однак деякі з них і на сьогодні залишаються відкритими.

Характерне для української історіографії зацікавлення ідеологічно-політичною проблематикою, пов'язаною з національною ідеологією та боротьбою за українську державність, як уже зазначалося, підживлювало, насамперед, інтерес до ГКЦ як «одного з генераторів національної свідомості, провідника і носія державно-соборної ідеї»³⁹. Діаспорна візія історії церкви та українсько-польських відносин, підтримана В.Марчуком⁴⁰, В.Сергійчуком⁴¹, іншими сучасними українськими істориками, хоча й сприяла побудові «своєї» національної (значною мірою романтичної) моделі історичного розвитку⁴², проте призвела до ігнорування «незручних» для українців тем та ідеалізації тих політичних сил, які в минулому стояли на платформі незалежності. За таких обставин навіть дослідження, які розглядають взаємозв'язки і взаємовпливи ГКЦ та національного підпілля, в одному випадку обмежуються згадкою про негативну оцінку

А.Шептицьким терористичної діяльності ОУН, а, в іншому, узагалі оминають питання антипольських акцій та ставлення до цих подій українського духовництва⁴³.

Консолідуєючи в умовах становлення української незалежності ідея «власної національної історії» відіграла консервуючу роль у сфері дослідження українсько-польських відносин. Замовчування окремих тематичних ніш підкріплювало стереотипи минулих років, зокрема про постійний антагонізм греко-католицького та римо-католицького духовництва в роки війни, однастайність позиції ГКЦ та українського національного руху тощо. Крім того, цю ситуацію як додатковий аргумент на користь своїх оціночних суджень використовують деякі польські дослідники, які розглядають українсько-польські стосунки з позиції «польської рації стану»⁴⁴. Релігійний аспект публікацій такого характеру у більшості випадків зводиться до звинувачення ГКЦ та УАПЦ у підтримці українського підпілля, цитування окремих документальних уривків про участь греко-католицьких і православних священиків в антипольських акціях чи опису «злочинів українських націоналістів супроти римо-католицької церкви та її духовництва». Так, наукові студії ксьондза Й.Волчанського, який є автором низки статей з історії РКЦ, а також видавцем унікальних документів воєнної доби (декількох парафіяльних хронік, листування митрополита ГКЦ А.Шептицького та архієпископа РКЦ Б.Твардовського, церковного керівництва РКЦ і духовництва щодо антипольських акцій⁴⁵), відтворюють усю неоднозначність взаємин між ГКЦ та РКЦ на тлі загострення українсько-польських відносин у роки Другої світової війни. Однак коментарі дослідника до своїх видань викликають низку застережень і не виходять за межі «моноперспективного»⁴⁶ відображення проблеми.

У сучасній польській та українській історіографії своєрідна тенденція «захисту власних (польських чи українських) інтересів» спостерігається переважно у працях церковних авторів, родичів постраждалих, а також у публікаціях певного політичного забарвлення. Особливо різкої форми вона набула в публіцистиці, позбавленій наукового підґрунтя та зорієнтованій на середньостатистичного, емоційного читача (В.Поліщук, А.Корман, Б.Зубенко та ін.⁴⁷).

Відмінний підхід до вивчення українсько-польських взаємин представляє група дослідників, які намагаються здійснити ревізію історії комуністичної доби, віднайти й усунути численні ідеологічні міфологеми та кліше. Фундаментом для зародження в Польщі окремої історіографічної течії, в основі якої лежить прагнення зрозуміти інтереси й наміри іншої сторони, стали заборонені в ПНР публікації паризької «Культури». Початок нового етапу в дослідженні релігійного аспекту українсько-польських відносин засвідчила присвячена митрополитові А.Шептицькому наукова конференція, що була організована за ініціативою Р.Лужного та А.Земби і пройшла під егідою Комісії слов'янознавства Польської академії наук. Цей захід, який відбувся у червні 1990 р., став першою спільною зустріччю українських і польських дослідників, де кожна сторона змогла відкрито висловити свою позицію щодо запропонованої тематики. Подія отримала широкий резонанс у суспільстві – увагу з боку преси, переповнені зали засідань та численні листи з привітаннями від вищих ієрархів ГКЦ та РКЦ. На конференції було виголошено низку доповідей біографічного характеру з життя А.Шептицького та його родини, оприлюднено деякі недоступні до тих пір документи митрополичого ординаріату, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві у Львові, також уперше широкий загал обговорював питання беатифікації глави ГКЦ⁴⁸. І хоча запрошені учасники представляли різні погляди, дотримувалися відмінних методологічних підходів, а їх виступи були переважно виваженими, організатори конференції зіткнулися з випадками категоричного несприйняття подібних заходів. Представники «кресової» організації «Львів'яни з Кракова» надіслали до канцелярії

Польської академії наук листа, в якому визначили наукове зібрання як «пекельний з'їзд українських бандитів зі Львова, Канади, США і навіть Ватикану, де під крилами папи Івана Павла II переховується значна кількість українських уніатських бандитів у сутанах»⁴⁹. За словами А.Земби, незважаючи на всю складність ситуації, найважливіше завдання конференції було виконане – вона надала дослідникам шанс обмінятися власними думками та стала поштовхом для подальших наукових студій⁵⁰.

У 1993 р. з'явилась монографія польського історика Р.Тожецького «Поляки та українці: українська справа під час Другої світової війни на теренах II Речіпосполитої»⁵¹. Її автор досить об'єктивно і виважено, наскільки це дозволяли доступні на той час джерела, змалював передумови й обставини українсько-польського конфлікту, беручи до уваги інтереси обох сторін. На сьогодні важко уявити присвячену українсько-польським відносинам воєнної доби публікацію, автор якої б не послався на цю фундаментальну працю. Р.Тожецький уперше у сучасній польській історіографії аналізує позицію ГКЦ як окремого учасника тогочасного політичного життя, встановлює роль греко-католицьких ієрархів у переговорному процесі між українським і польським підпіллям, намагається зрозуміти причини того чи іншого рішення митрополита А.Шептицького.

Подоланню низки стереотипів щодо постаті А. Шептицького сприяли наукові публікації С.Стемпеня. У своїх статтях історик висвітлює ставлення митрополита ГКЦ до Польщі і поляків, а також українського націоналістичного руху⁵². До кола наукових зацікавлень С.Стемпеня входить проблема «неоунії». На основі широкої джерельної бази дослідник проаналізував різні підходи до розуміння унійного процесу 1930–1940-х рр., охарактеризував позицію кожного його учасника⁵³. Як директор Південно-Східного наукового інституту у Перемислі (PWIN), метою створення якого є «дослідження історії, матеріальної та духовної культури, традицій національних меншин у Польщі, а також взаємовідносин поляків із народами Південно-Східної Європи, у першу чергу українцями»⁵⁴, С.Стемпень неодноразово виступав організатором міжнародних конференцій та наукових сесій із релігійної історії українсько-польського порубіжжя. Він також є редактором відомого у наукових колах збірника «Україна – Польща. 1000 років сусідства». При створенні кожного випуску цього видання основні акценти зміщуються в бік досліджень релігійної складової міжетнічних відносин, церковних уній і міжконфесійних взаємин. На сторінках збірника розміщені публікації істориків, теологів, мовознавців не лише з Польщі, але й з України, США, Великобританії, Італії та Канади.

Перші спроби простежити залежність позиції щодо українсько-польського конфлікту від етнічної, державної та релігійної належності його учасників здійснив польський історик Г.Мотика⁵⁵. На основі опублікованих спогадів церковних діячів, а також архівних матеріалів дослідник намагався відтворити всю складність ситуації, в якій перебував священик у роки війни, відчуючи постійний тиск як із боку підпілля чи окупаційної влади, так і тягар власних переконань та сумління. У статті подаються приклади порятунку поляків українським духівництвом під час антипольських акцій.

Описані тенденції, в основі яких лежать спроби врахування інтересів і намірів усіх сторін, спостерігаються і у сучасній українській історіографії, однак релігійний аспект українсько-польських відносин періоду Другої світової війни на сьогодні залишається поза увагою вітчизняних істориків. Ситуація значною мірою пояснюється тим, що в Польщі кожне дослідження ГКЦ автоматично відноситься до сфери українсько-польських стосунків, а в Україні – історія будь-якої релігійної спільноти переважно розглядається у ракурсі церковно-державної проблематики. Виняток становлять наукові праці, автори яких намагаються дослідити релігійний аспект міжнаціональних відносин, встанови-

ти межі співвідношення інтегрального націоналізму й християнського універсалізму⁵⁶.

Українсько-польський діалог останніх років із питань взаємних стосунків у ХХ ст. не був марним. Кожна спільна зустріч вказує на еволюціонування поглядів не лише українських та польських науковців, а й громадськості обох країн у напрямі пошуку порозуміння, подолання стереотипів минулих років, закорінених у свідомості. Історія як «охоронець національних цінностей» усе відчутніше поступається місцем історії «діалогу культур і світоглядів»⁵⁷. За таких умов питання взаємин ГКЦ та РКЦ набуває нового звучання. Започаткування останнім часом на міжнародних наукових сесіях і конференціях⁵⁸ секцій для обговорення саме релігійного аспекту відносин між українцями та поляками, проблем взаємозалежності міжетнічного і міжконфесійного в порубіжних зонах відкрило нові грані розуміння як українсько-польських стосунків, так і християнства загалом. Закріплення та вдосконалення цих здобутків потребує подальшої зміни дослідницьких орієнтирів, детального опрацювання і критичного аналізу наявних архівних матеріалів, пошуку й використання альтернативних джерел.

¹ Большая советская энциклопедия. – Москва, 1953. – Т.21. – С.609.

² Див.: Сурмач О. Українська історіографія діяльності УГКЦ у роки німецької окупації (1941–1944) // Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на порозі ХХІ століття» (Чернівці, 16–18 травня 2000 р.). – Чернівці, 2001. – Т.2. – С.139.

³ Як приклад, публікація та карикатура на шпальтах польського видання «Шпильки» стосовно єзуїта Владислава Гургача, заарештованого 2 липня 1949 р. та засудженого на смерть за звинуваченням у співпраці з «Польською підпільною незалежною армією» (див.: Szpilki. – 1949. – №34 (421)).

⁴ Маянска Л. Критика идейных основ союза украинского буржуазного национализма и униатской церкви: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Ленинград, 1976. – 19 с.; Миньковецкий Д. Антинародная деятельность униатской церкви в годы войны: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Ленинград, 1974. – 17 с.; Петляков П. Униатська церква – ідейний ворог трудящих. – Л., 1976. – 155 с.; Его же. Униатская церковь – оружие антикоммунизма и антисоветизма. – Л., 1982. – 168 с.; Киричук Ю. Униатський клір – воїнство п'їтми і фашизму // Жовтень. – 1984. – №2. – С.82–85; Його ж. Під чорними крилами Ватикану. – Л., 1955. – 215 с. та ін.

⁵ Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. – К., 1970. – 357 с.

⁶ Дмитрук К. Безбатченки: Документально-публіцистичний нарис. – К., 1980. – 318 с.; Його ж. В одній імперіалістичній упряжці: Антинародна суть так званого «союзу» українського буржуазного націоналізму і униатства. – К., 1982. – 49 с.; Его же. Свастика на сутанах. – Москва, 1976. – 192 с. та ін.

⁷ Беляев В. Я звинувачую! – К., 1980. – 108 с.

⁸ Прус Е. Герої з-під знаку тризуба. Коновалець – Бандера – Шухевич. – Варшава, 1985. – 341 с.; Prus E. Patriarcha Galicyjski. Rzecz o arcybiskupie Andrzej Szeptyckim Metropolicie Greckokatolickim (1865–1944). – Wrocław, 1998. – 285 s.

⁹ Zięba A. Dzieje legendy pośmiertnej metropolity Andrzeja Szeptyckiego wśród Polaków // Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. S.Stępnia. – T.4: Katolickie unie kościelne w Europie Środkowej i Wschodniej – idea a rzeczywistość. – Przemyśl, 1998. – S.300.

¹⁰ Rosco-Bogdanowicz M. Wspomnienia. – Kraków, 1959. – S.197–198.

¹¹ Waszkiewicz Z. Polityka Watykanu wobec Polski 1939–1945. – Warszawa, 1980. – 363 s.; Wisłocki J. Konkordat polski z 1925 r. Zagadnienia prawno-polityczne. – Poznań, 1977. – 342 s.

¹² Historia Kościoła w Polsce / Pod red. ks. B.Kumor, ks. Z.Obertyński. – T.2, cz.2. – Poznań; Warszawa, 1979. – 368 s.

¹³ Magocsi P. Morality and Reality the Life and Times of Andrei Sheptyts'kyj. – Edmonton, 1989. – 457 p.; Krawchuk A. Christian Social Ethics in Ukraine. The Legacy of Andrei Sheptytsky. – Edmonton; Ottawa; Toronto, 1997. – 536 p.; Turchyn A. The Ukrainian Catholic Church during WW II // Ukrainian Quarterly. – 1985. – №41. –

Р.65–85; *Боцюрків Б.* Українська греко-католицька церква і радянська держава (1939–1950). – Л., 2005. – 268 с. та ін.

¹⁴ *Hrynioch I.* The Catholic Church in the Soviet Union // Prologue (New York). – 1960. – Vol.IV. – Р.5–51; *Гринчишин М., о.* У справі беатифікації слуги Божого Андрея. Відозва постуляції // *Світло*. – 1959 (жовтень). – С.411–413; *Назарко І., о.* Митрополит Йосиф Сліпий // *Світло*. – 1960 (квітень). – С.42–44; *Пекар А., о.* Василяни під більшовиками // *Світло*. – 1983 (березень). – С.107–108; *Соловій М., о.* Митрополит Андрей та православні владики // *Світло*. – 1960 (листопад). – С.464–466 та ін.

¹⁵ *Giertych J.* In Defence of my Country. – London, 1981. – 415 p.; *Idem.* Ruch ukraiński a masoneria // *Komunikaty Towarzystwa imienia Romana Dmowskiego*. – 1979/1980. – 1. – S.172–181.

¹⁶ *Żyliński W.* Tragedia Kościoła greckokatolickiego w Polsce // *Kultura*. – 1948. – №8. – S.19–47.

¹⁷ *Zbyszewski W.* Człowiek, który umarł za późno // *Kultura*. – 1950. – №12. – S.96.

¹⁸ *Łobodowski J.* Przeciw upiorów przeszłości // *Kultura*. – 1952. – №2/3.

¹⁹ Див.: *Berdychowska B.* Ukraina w życiu Jerzego Giedroycia i na łamach paryskiej «Kultury» // http://www.culture.pl/pl/culture/artykuly/es_giedroyc_ukraina

²⁰ *Гедройць Є.* Вступне слово // *Осадчук Б.* Україна, Польща, світ. – К., 2001. – С.7.

²¹ Історія релігії в Україні: У 10 т. / За ред. А.Колодного, П.Яроцького. – К., 1999. – 189 с.; *Панас К.* Історія української церкви. – Л., 1992. – 178 с.; *Панченко П.* Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). – К., 1993. – 48 с. та ін.

²² Історія релігії в Україні. – К., 2001. – Т.4: Католицизм. – 598 с.

²³ *Лисенко О.* Церковне життя в Україні 1943–1946. – К., 1998. – 398 с.; *Войналович В.* Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. – К., 2005. – 741 с.; *Пащенко В.* Греко-католики в Україні від 40-х років ХХ століття до наших днів. – Полтава, 2002. – 615 с.

²⁴ Див.: *Сурмач О.І.* Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Л., 2001. – 187 с.

²⁵ *Стоколос Н.* Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина ХХ ст.). – Рівне, 2003. – 480 с.; *Її ж.* Неонія як експеримент східної політики Ватикану в Польщі (1923–1939 рр.) // *Укр. іст. журн.* – 1999. – №4. – С.74–89.

²⁶ *Єгreshій О.* Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904–1945 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.; *Myszanycz O.* Metropolita Józef Słipij przed «sądem» KGB. Materiały z procesów w latach 1945–1946 i 1958–1959 // *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. St.Stępnia.* – Przemyśl, 1994. – Т.2: Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym. – S.263–292; *Степовик Д.* Андрей Шептицький і українське православ'я // *Київська старовина*. – 1992. – №3. – С.70–73 та ін.

²⁷ *Уткін О.І.* Львівський собор 1946 року в контексті тогочасних політичних реалій // *Укр. іст. журн.* – 1998. – №2. – С.99–109; *Бистрицька Е.* До питання про ліквідацію греко-католицької церкви (1944–1946 рр.) // *Матеріали XII міжнародної наукової конференції «Історія релігій в Україні»* (Львів, 20–24 травня 2002 р.). – Кн.1. – Л., 2002. – С.44–48; *Концур Н.* Підготовка до ліквідації української греко-католицької церкви в Галичині // *Література і культура Полісся. Регіональна історія та культура в українському контексті*. – Ніжин, 2004. – Вип.27. – С.163–167 та ін.

²⁸ *Гуркіна С.* «Образ сили духу»: греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії після Другої світової війни і проблема персоніфікації релігійних переконань та ідентичності // *Україна модерна*. – К.; Л., 2007. – Ч.11. – С.99–111; *Gudziak B., ks., Hurkina S., Turij O.* Hierarchia i duchowieństwo Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego w podziemiu // *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. St.Stępnia.* – Т.4: Katolickie unie kościelne w Europie Środkowej i Wschodniej – idea i rzeczywistość. – Przemyśl, 1998. – S.311–337.

²⁹ *Anusz A.* Samotnie wśród wiernych: Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944–1994). – Warszawa, 1994. – 295 s.; *Bartnik C.* Najnowsze dzieje Kościoła w Polsce w refleksji teologicznej. – Lublin, 1991. – 28 s.; *Idem.* Walka o Kościół w Polsce. – Lublin, 1995. – 373 s.; *Kopiec J.* Kościół w Polsce po 1945 roku. – Opole, 1999; *Dudek A.* Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970. – Kraków, 1995; *Micewski A.* Kościół – Państwo 1945–1989. – Warszawa, 1994; *Żaryn J.* Dzieje Kościoła Katolickiego w Polsce (1944–1989). – Warszawa, 2004. – 605 s. та ін.

³⁰ *Dzwonkowski R.* Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939. Zarys historii. – Lublin, 1997. – 477 s.; *Idem.* Polacy na dawnych Kresach Wschodnich: Z problematyki narodowościowej i religijnej. – Lublin, 1994. – 150 s.

³¹ *Dzwonkowski R.* Odrodzenie Kościoła katolickiego na Ukrainie środkowej, południowej i wschodniej w czasie II wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu (1941–1948) // *Pasterz i twierdza. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu biskupowi Janowi Olszańskiemu ordynariuszowi w Kamieńcu Podolskim* / Pod. red. J.Wolczańskiego. – Kraków; Kamieniec Podolski, 2001. – S.23–31; *Idem.* Duchowieństwo katolickie obrządku łacińskiego represjonowane w ZSRS w latach 1939–1987 (Materiały do słownika biograficznego) // *Przegląd Wschodni.* – 1999 – 2000. – T.VI, z.3. – S.523–627.

³² *Śliwa T., ks.* Kontakty metropolity Szeptyckiego ze Stolicą Apostolską w okresie II wojny światowej w świetle Actes et Documents du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale // *Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej.* – Warszawa, 1994. – T.1. – S.191–205.

³³ *Actes et Documents du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale* / P.Blet, R.A.Graham, A.Martini, B.Schneider. – Città del Vaticano, 1965–1981.

³⁴ *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945: metropolie wileńska i lwowska, zakony* / Pod red. Z.Zielińskiego. – Katowice, 1992 – 505 s.

³⁵ *Diecezja Przemyska w latach 1939–1945.* – T.II: Dekanaty. – Z.1: Kościół w Jasielskiem 1939–1945 / Pod red. M.Matysik, M.Rudnicka, Z.Świstak. – Brzozów; Stalowa Wola, 1991. – 245 s.; T.II: Dekanaty. – Z.2: Kościół katolicki w Brzozowskim i Sanockim 1939–1945 / Pod red. J.F.Adamski. – Brzozów; Przemyśl, 1992. – 342 s.

³⁶ *Diecezja Przemyska w latach 1939–1945.* – T.III: Zakony / Pod red. J.Krausa, J.Musiś. – Przemyśl, 1990. – 797 s.; *Żeńskie zgromadzenia zakonne w Polsce 1939–1947* / Red. K.Dębowska, J.Kłoczowski. – Lublin, 2001. – T.XV. – 512 s.; *Siostry Zakonne w Polsce: Słownik biograficzny* / Red. K.Dębowska, J.Kłoczowski, D.Olszewski, A.Siewierska. – Wyd. ojców franciszkanów Niepokalanów, 1994. – 320 s. ta in.

³⁷ *Daniluk M., ks.* Sigla. Zbiór skrótów nazw instytucji życia konsekrowanego, stowarzyszeń życia apostolskiego oraz innych instytucji z nimi związanych. – Lublin, 2002. – 256 s.; *Kościół katolicki w Polsce 1918–1990; Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989* / Pod red. J.Myszora. – T.1. – Warszawa, 2002. – 354 s.; T.2. – Warszawa, 2003. – 365 s.; T.3. – Warszawa, 2006. – 379 s.; *Peszkowski Z., Zdrojewski S.* Katolicy duchowni w Głogocie Wschodu. – Pelplin; Warszawa; Łódź, 2000. – 1176 s.

³⁸ *Spotkania Polsko-Ukraińskie* / Red. Z.Mańkowski. – Lublin, 1992; *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: Мат. міжнар. наук. конфер. Кам'янець-Подільський, 29–31 травня 1992 р.* / Red. Я.Ісаєвич. – К., 1993; *Polacy o Ukraincach, Ukraińcy o Polakach* / Pod red. T.Stegnera. – Gdańsk, 1993; *Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. Івано-Франківськ, 21–22 листопада 1996 р.* / Red. П.Федорчак. – Івано-Франківськ, 1997; *Polska – Ukraina* / Pod red. T.Stegnera. – Gdańsk, 1997; *Wschód – Zachód: Ukraina* / Pod red. T.Stegnera. – Gdańsk, 1999; *Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття. Конференція під патронатом прем'єр-міністрів України і Польщі.* – К., 1999; *Українсько-польські відносини в XX столітті: державність, суспільство, культура. Тернопіль, 15–16 квітня 1999 р.* / Red. М.Алексієвець. – Тернопіль, 1999; *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / Львів: місто – суспільство – культура. Дослідження з історії Львова.* – Kraków; Lwów, 1995 – 2002. – T.1–4; *Міędzy sobą: Szkice historyczne polsko-ukraińskie* / Pod red. T.Chynczewskiej-Hennel, N.Jakowenko. – Lublin, 2000; *Stereotypy narodowościowe na pograniczu* / Pod. red. W.Bonusiaka, 2002; *Polska – Ukraina: historia, polityka, kultura* / Red. S.Zabrowarny. – Szczecin; Warszawa, 2003; *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944: fakty i interpretacje.* Lublin, 24–25 maja 2001 r. / Pod red. G.Motyki, D.Libionka. – Warszawa, 2003; *Akcja «Wisła».* Rzeszów, 18–19 kwietnia 2002 r. / Pod red. J.Pisulińskiego. – Warszawa, 2003; *Polska – Ukraina: trudne pytania* / *Україна – Польща: важкі питання.* – Warszawa, 1997–2006. – T.1–10 та in.

³⁹ *Марчук В.* Греко-католицька церква в етнонаціональному розвитку України // IV Міжнародний конгрес українців. (Одеса, 26–29 серпня 1999 р.). Доповіді і повідомлення. Ч.2: XX століття / Відп. ред. С.Кульчицький, В.Даниленко. – Одеса; К.; Л., 1999. – С.569.

⁴⁰ *Марчук В.* Трансформація політичних функцій УГКЦ у західному регіоні України (1939–1989 рр.) // *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* –

2005. – №11. – С.101–115; *Його ж.* Українська греко-католицька церква: Історичний нарис. – Івано-Франківськ, 2001. – 146 с.

⁴¹ *Сергійчук В.* Трагедія Волині: причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. – К., 2003. – 138 с.; *Його ж.* Український національний самостійницький рух у Західній Україні в 1939–1945 роках // Україна – Польща: важкі питання. – Варшава, 1998. – Т.1/2. – С.67–85.

⁴² *Зашикільняк Л.* Українсько-польські стосунки в ХХ столітті: історіографічні аспекти // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.13: Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини. – Л., 2005. – С.13.

⁴³ *Білас Я.* Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003 – 196 с.; *Вол Н.* Роль галицького духовенства у визвольних змаганнях українського народу в 40-х роках ХХ ст. // Історія релігії в Україні: Тези повідомлень IV круглого столу (Львів, 20–24 травня 2002 р.). – Л., 1994. – С.11–13.

⁴⁴ *Kubasik A., ks.* Arcybiskupa Andrzeja Szeptyckiego wizja ukraińskiego narodu, państwa i cerkwi. – Lwów; Kraków, 1999. – 200 s.; *Kulińska L.* Zbrodnie dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludność polsku Małopolski Wschodniej w czasie II wojny światowej // Stosunki polsko-ukraiński w latach 1939–2004 / Red. B.Grotta. – Warszawa, 2004. – S.119–144; *Okrutna przestroga* / Red. J.Dębski, L.Popek. – Lublin, 1997. – 287 s.; *Siemaszko E.* Ludobójcze akcje OUN-UPA w lipcu 1943 roku na Wołyniu // Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944. Fakty i interpretacje / Pod red. G.Motyki, D.Libionki. – Warszawa, 2003. – S.59–75.

⁴⁵ *Wołczański J., ks.* Eksterminacja narodu polskiego i Kościoła rzymsko-katolickiego przez ukraińskich nacjonalistów w Małopolsce Wschodniej w latach 1939–1945. Materiały źródłowe. – Cz.1. – Kraków, 2005. – 590 s.; *Idem.* Korespondencja arcybiskupa Bolesława Twardowskiego z arcybiskupem Andrzejem Szeptyckim w latach 1943–1944 // Przegląd Wschodni. – 1992/1993. – T.II, z.2 (6). – S.465–484; *Idem.* «Aktywny polski nacjonalista». Sowietkie represje wobec ks. Ignacego Chwieruta na Ukrainie sowieckiej po II wojnie światowej // Kościół na drogach historii. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Doktorowi Tadeuszowi Śliwie / Pod. red. J.Wołczańskiego. – Lwów; Kraków, 1999. – S.363–378.

⁴⁶ Стратифікацію досліджень, присвячених українсько-польським відносинам періоду Другої світової війни, у відповідності до моно- (розгляд питання з позиції окремої політичної партії, групи, держави) чи мультиперспективності (намагання врахувати позицію всіх задіяних сторін) здійснив польський історик Р.Внук. Він також виокремив третю групу, до якої відніс авторів «не-наукових» праць (Е.Прус, А.Корман, В.Поліщук та ін.). Серед українських науковців більш відомий аналіз сучасної польської історіографії українсько-польських відносин 1939–1948 рр. Г.Мотики, який виділяє чотири течії: «ревізіоністи», «традиціоналісти», «польські дослідники українського походження» та «поза-науковці». Цей поділ був підтриманий українським істориком І.Льюшином (*Wnuk R.* Recent Polish Historiography on Polish-Ukrainian Relation during World War II and its Aftermath // <http://www.sipa.columbia.edu/ece/research/intermarium/vol7no1/wnuk.pdf>; *Motyka G.* Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1948 w polskiej historiografii po roku 1989 // Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / Red. P.Kosiewski, G.Motyka. – Kraków, 2000. – S.166–178; *Льюшин І.* Волинська трагедія 1943–1944 рр. – К., 2003. – 312 с.).

⁴⁷ *Поліщук В.* Гірка правда. Злочинність ОУН–УПА. (Сповідь українця). – Торонто; Варшава; К., 1995. – 443 с.; *Korman A.* Pięte przykazanie boskie: nie zabijaj! Nieukarane ludobójstwo dokonane przez ukraińskich szowinistów w latach 1939–1945. – London, 1990. – 175 s.; *Зубенко Б.* Польща і Україна. – Л., 1998. – 78 с. та ін.

⁴⁸ *Metropolita Andrzej Szeptycki.* Studia i materiały / Pod red. A.Zięby. – Kraków, 1994. – 260 s.

⁴⁹ *Zięba A.* Krakowska konferencja o metropolacie Andrzeju Szeptyckim na tle dotychczasowego dorobku badawczego // Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej. – 1994. – T.1. – S.243–244.

⁵⁰ *Ibid.* – S.245.

⁵¹ *Torzecki R.* Polacy i Ukraińcy: sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993. – 348 s.

⁵² *Степень С.* Ставлення митрополита Андрея Шептицького до Польщі й поляків // Незалежний культурологічний часопис «І». – 1997. – №11. – С.134–138; *Stępień S.* Stanowisko metropolity Szeptyckiego wobec zjawiska terroru politycznego // *Prace komisji Wschodnioeuropejskiej. Polska Akademia Umiejętności.* – 1994. – Т.1. – С.109–121.

⁵³ *Stępień S.* Obrządki wschodnie Kościoła katolickiego // *Kościół katolicki w Polsce 1918–1990* / Pod red. L.Adamczuka, Z.Zdanowicza. – Warszawa, 1991. – С.62–69; *Idem.* Sapiehowie a obrządki wschodnie Kościoła katolickiego // *Kardynał Adam Stefan Sapieha. Środowisko rodzinne, życie i dzieło* / Pod red. S.Stępnia. – Przemyśl, 1995. – С.65–79.

⁵⁴ *Lewkowicz H.* Ukrainoznawstwo na polsko-ukraińskim pograniczu etnicznym. – Przemyśl, 2001. – С.168.

⁵⁵ *Motyka G.* Postawy wobec konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939–1953 w zależności etnicznej, państwowej i religijnej / *Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953.* – Warszawa, 2002. – С.394–405.

⁵⁶ *Лисенко О.* Друга світова війна і доля українських церков // *Сторінки воєнної історії: 36. наук. пр. – Вип.4. – К., 2000. – С.101–108; Його ж.* Актуальні проблеми історії України періоду Другої світової війни // *Українська повстанська армія – феномен національної історії.* – Івано-Франківськ, 2003. – С.5–9; *Гонтар Т.* Релігійно-аспекти вивчення проблем міжнаціональних відносин (на прикладі українсько-польських відносин) // *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Історія* / Під ред. М.М.Алексієвця, А.М.Колодного. – Тернопіль, 2002. – Вип.4. – С.115–117 та ін.

⁵⁷ *Зашкільняк Л.* Сучасна світова історіографія. – Л., 2007. – С.231.

⁵⁸ Міжнародна наукова секція «Próby porozumienia polsko-ukraińskiego w latach 1939 – 1991» (Люблін, червень 2007 р.), міжнародна наукова конференція «Religious Space of East-Central Europe – Open to the East and the West» (Люблін–Львів, вересень 2007 р.).

In the article, the basic tendencies of Ukrainian and Polish historiography of ethnoconfession relationship during World War II by example of relation Greco-catholic and Roman-catholic churches were analyzed.

Г.Я.Рудий*

ПЕРІОДИКА 1920-х рр. ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті на підставі матеріалів республіканської періодичної преси 1920-х рр. висвітлюються проблеми охорони пам'яток історії та культури в Україні.

Українська періодика належить до джерел, котрі набувають особливого розвитку, коли різко прискорюються процеси культурного відродження, формування національної свідомості народу. Один із таких періодів припадає на 1920-ті рр. Саме тоді досить успішно відбувався процес відродження багатьох сфер духовного життя суспільства, зокрема розвиток державної системи охорони пам'яток культури в Україні.

Домінантою у джерельному багатстві окресленої проблематики є республіканська преса 1920-х рр., в якій містяться численні матеріали, за якими крок за кроком можна відтворити повну картину становлення і функціонування українських пам'яткоохоронних товариств, об'єднань, інституцій, простежити всі перипетії боротьби державних органів і громадських організацій за збереження об'єктів історії й культури, зокрема архітектури, монументального мис-

* Рудий Григорій Якович – д-р іст. наук, провід. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.

E-mail: sknd@nas.gov.ua